

УЯВНЕ ТА СИМВОЛІЧНЕ ЯК СПОСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ФЕНОМЕНІВ (соціально-філософський аналіз)

У статті здійснено соціально-філософський аналіз феномену політичного як уявного та символічного. Автор звертає увагу на суть уяви та символу, а також їхнє значення для політичного світу. Осмислення репрезентацій політичного за допомогою уявного та символічного дозволяє прояснити важливі аспекти онтології політичного світу.

Ключові слова: політика, політичний світ, соціальна уява, символ, символічна влада.

Осмислюючи сучасні політичні феномени, які досить часто за своєю суттю відрізняються від тих, що були наявні в попередні соціокультурні епохи, а тому інколи й не піддаються чіткому опису за допомогою традиційних філософських категорій, слід звернути увагу на роль уяви та символічних структур у організації політичного життя. Система уявлень і символів має велике значення для репрезентації політичного. При цьому вона може бути засобом для проявлення як автентичних вимірів політичного світу, що вкорінені в «природність» соціокультурного життя, так і квазі-політики, що обумовлює спотворення смислів політичних феноменів. Що ж до останнього, то відірваність від традиції та втрата значущості для людини, набутої політичними феноменами завдяки зв'язку з нею, обумовлює ілюзорність уявного та символічного, пустоту політичних ритуалів: «Коли сьогодні ми бачимо статуї грецьких богів, вони можуть видаватися нам красивими, але вони втратили частину своєї сили, оскільки уявне, світ міфів і образів, політичні й соціальні амбіції, пов'язані з ними, зникли в ході історії. Ними захоплюються, але, насправді, – без розуміння смислу» [3, с. 308].

Філософський аналіз зникнення символічного із соціально-політичних відносин створює передумову сучасної соціальної критики, як це видно, наприклад, із праць Ж. Бодрієра [1]. На думку цього мислителя, в сучасних суспільствах зникає символічний обмін як форма, що організує. В цьому розумінні сучасні соціальні відносини позбавляються фундаментального символічного виміру, який привносився із даром як культурним принципом. По суті, результатом цього став «пізній капіталізм» (концепт, що функціонує в рамках постмарксизму для окреслення сучасного стану суспільства й політики), який обумовлює те, що уявне й символічне втрачають свій соціокультурний статус і набувають статусу економічної цінності.

З іншого боку, актуальність дослідження проблематики репрезентації політичного за допомогою уявного та символічного обумовлена тим, що взаємовідношення між уявним, символічним і реальним мають значний вплив на про-

цес ідентифікації. Причому цей вплив можемо визначити як щодо ідентифікації людини як суб'єкта політичної дії, так і щодо ідентифікації політичних феноменів, що проявляються в сучасному політичному світі й дефініції категорій, які використовуємо для осмислення політики: «Якщо сучасний суб'єкт постає на перетині ліній того, що є символічним, уявним і реальним, то як ця нова конструкція, яку постійно називаємо суб'єктом, деформує наші традиційні політичні категорії, такі як: емансипація, розрізнення «публічне-приватне», суверенітет, свобода *від* і *для*, громадянство, ангажування, узаконення, колективна дія, раціональна політична дискусія?» [13, с. 12]. Таким чином, у межах соціально-філософського аналізу проблеми репрезентації політичного на основі символічних структур і соціальної уяви слід поставити певні запитання: в чому суть уявного й символічного та як співвідносяться між собою уявний, символічний і реальний рівні політичного світу? Як витворюються смисли політичного за допомогою соціальної уяви й символічних структур? Яке значення має уявне та символічне для буття людини як *bios politikos*?

Метою цього дослідження є здійснення соціально-філософського аналізу проблеми репрезентації політичного на основі уяви та символічних структур. Теоретичною основою нашого дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних філософів і соціологів, які у своїх роботах намагалися осмислити суть уяви та символу (наприклад, О. Лосєв, Ж.-П. Сартр, Ф. Федьє), а також вивчали функціонування уявного та символічного в системі соціальних і політичних відносин (М. Ямпольський, В. Бурлачук, Ч. Тейлор, П. Бурдьє, Е. Фегелін, ін.)

Передусім, окреслимо суть соціальної уяви як такої. Феноменологічний підхід демонструє розуміння уявного як певного ноематичного корелята. Так, зокрема Ж.-П. Сартр у праці «Уявне» стверджує, що «уява» є «ірреалізуючою» функцією свідомості, а ноематичним корелятом її є уявне [8, с. 52]. Французький дослідник Ф. Федьє, звертаючись до сартрівської філософії, зазначає із цього приводу таке: «Структура *інтенційної* свідомості за умови відповідного розгортання визначення того, що таке свідомість в установці Гусерля, включає свідомість сприйняття з ноематичним корелятом «реальне», свідомість образу з ноематичним корелятом «уявне» (=нереальне) і свідомість пам'яті з ноематичним корелятом «реальне, що перестало бути реальним», тобто «те, що було реальним» [10, с. 37]. Соціально-філософський аналіз феномену уявного виводить на проблему взаємовідношення реального й ірреального вимірів політичного світу. Що є передумовою того, що соціальна уява обумовлює реальні політичні наслідки? Передусім, слід відзначити, що уявне не протиставляється реальному. Здатність уявляти є надзвичайно важливою рисою людини; можна навіть стверджувати, що сфера уявного пронизує людське буття та є одним зі способів експліцитного ставлення людини до інших суцих. Ф. Федьє цю здатність людини уявляти прагне прояснити крізь призму гайдеггерівської фундаментальної онтології. Уява в межах такого підходу визначається так: «фантазія є «вихід присутнього, наявного, яке перебуває як таке до явленості *для* людини, що виходить в своїй присутності зовні, до того, що являється» [10, с. 54]. За такого розуміння уява створює ставлення до реального, а не ірреального. Відмінність людини від інших видів суцього, обумовлена здатністю уявляти, має політичне

значення, оскільки саме уява відіграє важливу роль у формуванні публічного простору. Таким чином, ми виходимо на проблематику соціальної уяви як важливого елемента, що впливає на конституювання порядку політичного світу.

Під соціальною уявою слід розуміти систему уявлень, які характерні для членів певної спільноти й відображають їхнє ставлення до тих явищ і процесів, що наявні в політичному світі довкола них, їхнє ставлення до інших, а також їхні очікування та норми й оцінки, що ці очікування обумовлюють. Таким чином, соціальна уява постає як доволі складна мережа уявлень, що мають взагалі соціокультурний характер. Разом із тим соціальне уявне постає фундаментом для формування спільнотного консенсусу. Згідно із Ч. Тейлором: «У будь-який конкретний момент часу наше соціальне уявне являє собою складну систему. В неї інкорпоровані типові очікування, які ми покладаємо одне на одного, – свого роду загальноприйняте розуміння речей, що дозволяє реалізувати колективні практики, з яких складається наше соціальне життя. Сюди включене також певне почуття взаємного пристосування, притирання одне до одного в спільних практиках» [9]. Одна із проблем, яка постає в цьому контексті, – це проблема взаємовідношень між системою соціальних уявлень і соціальною та політичною теоріями.

Аналізуючи цю проблему, слід спробувати дати відповідь на питання: наскільки соціальна уява впливає на творення теорії, а також, навпаки, наскільки теорія може обумовлювати зміну соціальних уявлень? Теорія повинна брати до уваги контекст соціального життя, який репрезентується, зокрема й за допомогою уявного, оскільки цей контекст як особливе соціально-політичне смислове поле формується уявленнями більшості. Разом із тим саме під впливом соціальної та політичної теорій здійснюється формування нового світогляду, нової системи соціальних уявлень. Ч. Тейлор, аналізуючи зміну соціальних уявлень у епоху Нового часу, звертає увагу на вторгнення теорії в соціальну уяву: «Що, власне, відбувається, коли теорія вдирається в соціальне уявне та перетворює його? Найчастіше люди, імпровізуючи, добровільно або з примусу, приймають нові практики. У свою чергу, новий світогляд наповнюється смислом, який спочатку артикулюється лише в теорії; але при цьому він задає контекст, що надає смисл для практичного життя» [9]. Отже, соціальна теорія може виробляти нові смисли й упроваджувати їх у соціальну практику. Надання цим практикам імагінативного виміру, тобто, по суті, вироблення нової системи соціальних уявлень, які будуть ці практики легітимізувати, обумовлене необхідністю творення своєрідних смислових автоматизмів, які не потребують рефлексивного ставлення до себе кожного разу під час виконання політичної дії, тобто автоматично репрезентують смисл політичного.

Процес самоінтерпретації суспільства насичений відсиланням до символічного. Останнє, виступаючи в інтерпретаціях тих чи інших політичних феноменів, забезпечує їх смисловий прояв як необхідний і закономірний, а не випадковий. «Самопізнання суспільства через посередництво символів, – зазначає Е. Фегелін, – це невід’ємна частина суспільної реальності й навіть, можна сказати, її головна частина, оскільки за допомогою такої символізації члени суспільства сприймають цю реальність більше, ніж випадковість чи умовність, вони

сприймають її як людську сутність» [14, с. 27]. Наявність символічних структур у процесі інтерпретації феноменів політичного світу надає їм власне смислового виміру, обумовленого людською здатністю до трансценденції. За допомогою символічного інтуїтивно сприймається сутність політичного.

Людський світ сповнений символічних структур, які спонукають індивіда до чуттєво-емоційного переживання політичних феноменів. Взагалі на наповненість людського світу символами вказує О. Лосєв: «Придивившись ближче до дійсності, що нас оточує, до нашого взаємного спілкування й до всього життя, що нами створюється, ми легко помітимо, що всі сфери дійсності та життя буквально наповнені й переповнені нескінченною кількістю різноманітних символів» [5, с. 254]. Політичний світ у цьому плані не є винятком. Таким чином, наступним нашим кроком буде аналіз того, як слід розуміти символічне як репрезентацію політичного, та в чому полягає його соціально-політична значущість.

Погоджуючись із П. Бурдьє, можна так визначити символи та соціальну роль символічного: «Символи – це інструменти «соціальної інтеграції» *par excellence*: як інструменти пізнання та комунікації... вони дозволяють виникнути консенсусу стосовно значення соціального світу, консенсусу, який відіграє фундаментальну роль у відтворенні соціального порядку» [12, с. 166]. Символічне витворює особливий тип влади – символічну владу, яка має здатність конструювати реальність, що, згідно з П. Бурдьє, забезпечене встановленням «безпосереднього світовідчуття», яке передбачає логічний конформізм, тобто, по суті, можливість згоди між членами спільноти на основі гомогенного сприйняття соціально-політичної реальності. Із цього випливає також і те, що інтеграція, яка виникає на основі логічного конформізму, становить передумову моральної інтеграції. Взагалі же соціум (а відповідно й політичний світ) розгортається перед нами як структурована мережа символічних відносин, що наділені смыслом на основі здійснення символічної влади. Разом із тим «безпосередність світовідчуття» є основою сприйняття «природності» політичного, що маніфестується символічним порядком, а логічний конформізм закладає межі інтерпретації політичних феноменів членами політичної спільноти. Така інтерпретація ґрунтується на системі колективного відчуття, яке витворюється за допомогою символічного порядку.

Символічне має онтологічний статус, оскільки символ утверджує онтологічну реальність феноменів. У нашому випадку таке утвердження здійснюється через витворення смислів політичного й окреслення способів реалізації політичних дій, що, у свою чергу, обумовлює перетворення політичного буття. На практичний вимір символічного та його здатність перетворювати дійсність звернув увагу О. Лосєв, визначивши три моменти символу: живе чуттєве споглядання, абстрактне мислення та людська практика, що творчо перетворює дійсність. Відповідно до цих моментів філософ дає таке визначення символу: «Символ речі в своїй основі є відображенням речі, однак не простим відображенням, а таким, що, будучи обробленим засобами абстрактного мислення, знову повертається до цієї речі, але вже дає цю річ у переробленій для цілей людини й перетвореній формі» [5, с. 250]. На рівні онтології символ сягає сутності речей.

Однак сутність речі, її *ейдос* виражається на основі символізму по-особливому: «Символ, – пише О. Лосєв у «Філософії імені», – не ейдос, але втіленість ейдоса в інобутті, і при тому не обов'язково в реальному й фактичному інобутті. Символ у власному сенсі слова є саме не реальний перехід в інобуття, але смислова ж увібраність інобуття в ейдос» [6, с. 109]. Отже, символічне не безпосередньо являє сутність речі, воно репрезентує річ крізь призму інобуття. Як слід розуміти це інобуття? Тотожністю інобуття може бути певний найвищою мірою символічний елемент, який забезпечує функціонування символічної системи, по суті, створюючи саму можливість символічного. Саме завдяки цьому елементу запускається діалектика тотожності сутності й виходу в інобуття. В межах сучасної філософії спробу окреслення такого найвищою мірою символічного елементу здійснено структуралістами. Так, наприклад, Ж. Делез, окреслюючи критерії впізнавання структуралізму, одним із них вважає «порожню клітинку» (об'єкт=x) – повністю парадоксальний об'єкт, який є символічним найвищою мірою. Ж. Делез пише із цього приводу таке: «...В кожному порядку структури об'єкт=x аніскільки не є невпізнаним і не визначеним правильно; він цілком визначений, у тому числі у своїх переміщеннях і завдяки способу переміщення, що його характеризує. Просто він не є точно визначеним: іншими словами, він не фіксується в одному місці, не ототожнюється з одним видом чи родом» [4, с. 167]. У політичному світі таким найвищою мірою символічним елементом може бути фігура Суверена (наприклад, монарха) – саме відсилаючись до нього, здійснюється символічний обмін і символічна репрезентація політичного.

Функціонування символічного в політичному світі здійснюється на основі особливих інституцій, які витворюються за допомогою культурних засобів. У соціологічній теорії ці інституції окреслюються як анонімні та віртуально наявні в масовій свідомості. Так, наприклад, український дослідник символічних систем та їх ролі в процесі конституювання соціального змісту В. Бурлачук зауважує, що такі анонімні інституції взагалі обмежуються раціоналістичною ідеологією, однак у певні соціокультурні моменти (наприклад, кризові періоди) вони набувають легітимного статусу як спосіб розуміння соціальних і політичних феноменів. «Такими анонімними інститутами, що покладають на себе розв'язання завдання розуміння соціального світу, – пише він, – виступають «міф», «традиція», «авторитет», «ритуал», «забобон». Ці, на перший погляд, доволі різні поняття наділені спільною властивістю – бути символічними системами» [2, с. 2].

За допомогою символів проявляється смисл політичного порядку та єдність політичного світу. Одним із наслідків цього є створення передумов для забезпечення легітимності здійснення влади. Слід згадати про те, що політичне як символічне є основою політичної теології, проявляючи тісний зв'язок між політикою та релігією. Історія політичної думки демонструє прагнення мислителів відокремити сферу політичного від релігійної сфери: «Уявлення про те, що політичне може бути ізольоване від релігійного, поширюється, починаючи з XVI століття (деякі вчені вважають піонером такого відокремлення Макіавеллі) й досягає кульмінації в епоху Французької революції... Наука взагалі поділяє думку, згідно з якою в міру витіснення релігійного в сферу приватного досвіду

політичне звільняється від релігійного й набуває раціонального характеру» [11, с. 12]. Раціоналізація політичної сфери призвела однак до викривлених у процесі секуляризації форм політичної теології, що репрезентує себе як символічна система, яка не має зв'язку із природним прагненням людини до трансцендентного. Розрив зв'язку політики й релігії обумовлює усунення з політичного світу символів, які «візуалізують» зв'язок політичного із трансцендентним, наслідком чого є втрата важливого способу досягнення органічної єдності політичного світу.

Уявне є невіддільним від символічного. В межах сучасної політичної антропології стверджується, що саме символічні структури обумовлюють наявність уявного як видимої реальності, що являє собою передумову його переживання та сприйняття за допомогою органів чуття. Уявне як ментальна реальність у такий спосіб проявляється в соціально-політичних феноменах і втілюється в соціально-політичних інституціях. Втілення реального відбувається через символічні дії, такі як ритуали, обряди тощо, а також через надання символічного значення матеріальним об'єктам – храмам, палацам, національним святиням тощо. Символічне, таким чином, є соціокультурним кодуванням уявного. Надаючи чуттєвого виміру уявному, символічні структури пронизують тілесність людини, відповідно до системи соціальних уявлень, вони надають структури соціальному простору й часу. В цьому сенсі уявне та символічне не є ілюзорними реальностями.

Осмислення репрезентацій політичного за допомогою уявного та символічного дозволяє прояснити важливі аспекти онтології політичного світу. Такий підхід дає можливість визначити вкоріненість політичних відносин та інституцій, через які проявляється політичне, в соціокультурну дійсність. Крім того, символічне й уявне як способи репрезентації політичного є своєрідним ключем до пояснення основи інтерпретацій політичних феноменів членами тієї чи іншої політичної спільноти, виявлення значущості не лише раціонального пояснення політичних процесів, але й чуттєво-емоційних аспектів сприйняття політичних феноменів, що не менше, аніж теорія, утверджує істинність смислів, які проявляє політичний світ.

Список літератури

1. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр. – Л.: Кальварія, 2004. – 376 с.
2. Бурлачук В.Ф. Символічні системи і конституювання соціального смислу: автореф. дис. ... д-ра соціол. наук / В.Ф. Бурлачук. – К., 2005. – 31 с.
3. Годельє М. Воображаемое, символическое и реальное / М. Годельє // Антропология власти: хрестоматия по политической антропологии. В 2 т. Т. 1. Власть в антропологическом дискурсе. – СПб.: Изд. СПб. ун-та, 2006. – С. 306-312.
4. Делез Ж. По каким критериям узнают структурализм? / Ж. Делез // Марсель Пруст и знаки. – СПб.: Алетейя, 1999. – С. 133-174.
5. Лосев А.Ф. Логика символа / А.Ф. Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М.: Изд-во полит. л-ры, 1991. – С. 247-274.

6. Лосев А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев // Сочинения. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – С. 29-204.
7. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство: філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда / Г. Маркузе. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 248 с.
8. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / Ж.-П. Сартр. – СПб.: Наука, 2001. – 319 с.
9. Тейлор Ч. Что такое социальное воображаемое? [Электронный ресурс] / Ч. Тейлор // Неприкосновенный запас. – 2010. – № 1 (69). – Режим доступа: <<http://magazines.russ.ru/nz/2010/69/te3.html>>.
10. Федье Ф. Воображаемое / Ф. Федье // Везен Ф. Философия французская и философия немецкая; Воображаемое. Власть / Ф. Федье. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 35-92.
11. Ямпольский М. Физиология символического. Кн. 1. Возвращение Левиафана: политическая теология, репрезентация власти и конец Старого режима / М. Ямпольский. – М.: Новое литер. обозрение, 2004. – 800 с.
12. Bourdieu P. Language and Symbolic Power / P. Bourdieu. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 302 p.
13. Dybel P. Granie polityczności / P. Dybel, S. Wróbel. – Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk: Fundacja Aletheia, 2008. – 559 s.
14. Voegelin E. The New Science of Politics / E. Voegelin. – Chicago, London: The University of Chicago Press, 1987. – 193 p.